

Г. В. Папакін
кандидат історичних наук
Державний комітет архівів України
м. Київ

СТВОРЕННЯ ФАМІЛЬНОГО АРХІВУ СКОРОПАДСЬКИХ: ДОРОБОК ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Фамільні архіви історичних українських родів, що утворилися протягом XVII–XIX ст., уже наприкінці цього періоду стали об'єктом дослідження відомих істориків. Достатньо згадати прізвища О. Лазаревського, який опублікував описи Сулимівського та Полуботківського зібрань, Любецького архіву Милорадовичів; братів А. та М. Стороженків, які здійснили багатотомну публікацію власного родинного архіву¹. Українські історики намагалися продовжувати таку практику і в складних умовах першої чверті XX ст.: у 1917 р. у Чернігові вийшло дослідження С. Гатцука про архів Борщевих; П. Клепацький наприкінці 20-х років спромігся оприлюднити багато документів з Диканьківського архіву Кочубеїв, що у 1923 р. надійшов до Полтавського історичного архіву². Штучно перервана тоталітарним режимом ця традиція відновилася вже за наших часів – згадаємо сучасні студії дніпропетровського історика В. Заруби над архівом козацького полковника І. Новицького (XVII ст.), що зберігається в Інституті рукопису НБУВ³.

До речі, цікавий приклад подає нам Польща, де вже стали традиційними конференції дослідників родинних архівів польської еліти, зокрема Потоцьких та Радзівіллів. Така увага є цілком зрозумілою, адже фамільні архівні зібрання містять не лише документальні свідчення про певних особу та історичний рід, а й великий комплекс унікальних історичних документів, що розповідають про минуле країни, допомагають осягнути долю її народу, глибше розкрити проблеми політичної, економічної, культурної, світоглядної історії.

На цьому тлі практично незрозумілим є той факт, що фамільний архів Скоропадських, який зберігається у ЦДІАК України, ще не знайшов свого дослідника. Адже у ньому зосереджені історичні документи першорядного змісту за XVIII – початок XX ст. дуже знаної і впливової родини,

яка увійшла в українську історію ще наприкінці XVII ст., дала їй двох гетьманів – у XVIII та XX ст., кількох генеральних старшин, військових, громадських і культурних діячів⁴.

Історія цього архіву досить складна і нетипова для подібних документальних зібрань. На відміну від вищезгаданих архівів Милорадовичів, Кочубеїв, Сулимів, Стороженків, в яких поступово, століттями накопичувалися документи, зібрання Скоропадських весь час потерпало від стихійних лих, війн та інших соціальних катаклізмів. Достатньо згадати, що ще у другій половині XVII ст. під час переселення родини з-під Умані на Лівобережжя загинули всі документи про перших двох Скоропадських – засновника роду Федора та його сина Іллю. Це дає привід такому знавцю української еліти XIV–XVII ст., як Н. Яковенко, вважати їх “міфічними”, а докази шляхетського походження родини – “кумедними”⁵. Інший сучасний дослідник історії XVII ст. О. Гуржій натомість робить висновок “про давнє шляхетське коріння цього роду, представники якого здійснили значні ратні подвиги і користувалися великою шаною у різних володарів”⁶. Незважаючи на неузгодження обох цих тверджень, вони мають спільні витoki, а саме – відсутність архівних документів, які б засвідчили появу в українській історії цього знаменитого роду.

Нащадки гетьмана у XVIII ст. пояснювали брак письмових джерел про їх діяльність вимушеним виїздом родини з Умані під час турецько-татарської навали (очевидно, у 70-х роках XVII ст.), коли Скоропадські “принуждены были, спасая жизнь свою, лишиться не только движимого и недвижимого своего имени с грамотами и дипломами им жалованными от королей польских и древность фамилии их совершенно удостоверяющих, но к усугублению всего и брата своего меньшого Павла, взятого тогда татарами в плен”⁷.

Такі втрати родинних документів мали місце і пізніше. До нас дійшли лише залишки глухівського гетьманського архіву Івана Скоропадського, який не витримав одисеї “малоросійських архівних фондів” у XVIII – на початку XIX ст. (переміщення до Чернігова, розсилки по намісницьких центрах України, перевезення до Харкова). Значних втрат зазнали разом з ним архіви тих гетьманських установ, де працювали у другій половині XVIII ст. інші Скоропадські: Генеральної військової канцелярії, Генеральної скарбниці та Генерального військового суду⁸.

Не були збережені в мирні часи і ті документи, що опинилися в маєтках родини. Так, 1783 р. Василь, син колишнього генерального осавула Івана Михайловича Скоропадського, подав до Кролевецького повітового суду відомості про пожежу в його маєтку в с. Локні. Пожежа знищила

весь архів з “жалованными высочайшими грамотами и универсалами не только соседственные деревни, но и на владения другими отца его братьями, умерших ротмистра Петра и майора Якова Скоропадских, по разделу доставшимися недвижимыми именениями ...едным словом сказать – все без изъятия письменные документы от того пожара сгорели”. З цього приводу земський суд провів розслідування, в ході якого підтвердився факт пожежі, а також неможливість врятування документів, незважаючи на засвідчені очевидцями наміри господаря. Втім, відповідна комісія Новгород-Сіверського намісництва у жовтні 1785 р. офіційно підтвердила шляхетство вдови Якова Михайловича Скоропадського Єфросинії та її дітей і Василя Івановича Скоропадського, на той час флігель-ад’ютанта генерал-фельдмаршала П.О. Румянцева-Задунайського⁹.

Можна стверджувати, що накопичення документів родиною Скоропадських наприкінці XVIII – на початку XX ст. було стихійним процесом. Він підпорядковувся суто утилітарним потребам – доведенню майнових та станових прав.

На зовсім інший рівень – вже історико-аматорський – справа формування родинного архіву вийшла у Івана Михайловича та Петра Івановича Скоропадських, відповідно діда та батька майбутнього гетьмана України, які мали вирішальний вплив на формування його світогляду.

Зокрема, Петро Іванович у другій половині XIX ст. ґрунтовно зайнявся дослідженням історії свого роду. Тільки протягом 1883–1884 рр. за його завданням копіювалися дотичні документи з друкованих джерел, архіву Чернігівського губернського дворянського депутатського зібрання, Московського головного архіву МЗС¹⁰. На початку 1885 р. П.І. Скоропадський виїхав до Санкт-Петербурга, де особисто керував пошуком історичних джерел в архіві Правительствующого Сенату (Департамент герольдії), Імператорській публічній бібліотеці, Військово-вченому архіві Генерального штабу. З листа до дружини М.А. Скоропадської (з дому Олсуф’євих) бачимо, як ці архівні розшуки захопили його: “Вообще я нашел уже массу исторических документов относительно Скоропадского (гетьмана Ивана.– Г.П.) и со временем можно будет написать очень интересную его историческую биографию”¹¹. На жаль, здійснити цей задум П.І. Скоропадському завадила передчасна смерть влітку 1885 р.

Суто утилітарним наслідком архівних захоплень Петра Скоропадського було рішення Сенату про внесення його роду до Шостої дворянської родословної книги Російської імперії та “высочайшее” затвердження історичного герба (диплом від 7 грудня 1884 р., за свідченням Д. Лукомського та В. Модзалевського¹²). Втім, за деякими опосередкованими даними, П.І. Ско-

ропадський мав більш честолюбні задуми – отримати від імператора й титул. Однак такі сподівання насправді були марними, оскільки у XIX ст. нові титули отримувала лише аристократія, яка була на службі (бюрократія), а не родова, до якої належав він сам та його батько.

Вагомим наслідком розшуків Петра Скоропадського стало значне поповнення фамільного архіву історичними документами. Цей архів, разом із захопленням історією України та усвідомленням своєї національної приналежності, успадкував після смерті батька та діда Павло Скоропадський. У своїх споминах він підкреслював: “Моя вся семья была глубоко предана российским царям, но во всем подчеркивалось как-то, что мы не великороссы, а малороссияне, как тогда говорили, знатного происхождения”¹³.

Сталося так, що на плечі Павла Скоропадського дуже рано, у 20-річному віці, випали турботи глави родини (оскільки цих функцій не змогли виконувати ані мати, ані тяжко хворий старший брат Михайло). Поважне місце серед них займало поповнення родинного архіву, до якого Михайло Скоропадський намагався, але не мав сил залучитися. Зокрема, він писав матері під час свого перебування в Москві у 1899 р., що охоче попрацює з архівом, проте фізично не зможе цим довго займатися¹⁴.

Павло Скоропадський, навпаки, мав сили і натхнення віддатися архівним розшукам. Ще 20-річним кавалергардом, відвідавши рідні місця, завітавши до свого наставника в історичних студіях, відомого знавця української старовини П.Я. Дорошенка, він у захваті повідомляв матір: “Находясь в Чернигове, я нашел несколько интересных указаний для истории нашего рода, а также портрет одного из Скоропадских...”¹⁵. В іншому листі, підкреслюючи роль Дорошенка у формуванні свого архіву, майбутній гетьман згадував: “Петр Яковлевич дал мне столько ценных бумаг и книг...”¹⁶. Прикладом одного з цих паперів був “красивый автограф гетмана Скоропадского”, адресований наміснику Орловської губернії і надісланий нащадку гетьмана ще 1900 р.¹⁷

З іншого боку, сам П.Я. Дорошенко, за словами його племінника, відомого історика та політичного діяча Д.І. Дорошенка, мав високу думку як про П. Скоропадського, так і про його архівне зібрання: “Дядько часто розповідав мені про Павла Петровича як одного з нечисленних наших панів-українофілів, що цікавився рідною старовиною, збирав її пам’ятки, дуже шанував наше минуле і національну культуру”¹⁸.

Роль П.Я. Дорошенка у вихованні любові до збирацької, архівної діяльності нащадка славетного роду ще не висвітлена. Принаймні з їх листування (на жаль, збереглися лише листи Дорошенка у фонді Скоропадських) постає картина поступового і дбайливого втаємничення молодого

кавалергарда у глибини родинної та національної історії. Так, чернігівський краєзнавець навмисно надіслав йому одну з книг Стороженківського архіву – останньої за часом публікації фамільних паперів.

Дорошенко хотів бачити в “Малороссийском родословнике”, що видавався як останні томи Стороженківського видання, також і статтю про рід Скоропадських разом з їх портретами, які мав Павло Скоропадський. Одночасно він запалив у серці свого молодого друга бажання здійснити аналогічну археографічну акцію – видання фамільних паперів. П.Я. Дорошенко рекомендував гетьманському нащадку і виконавця цієї титанічної праці – В.Л.Модзалевського, названого у листі від 29 грудня 1908 р. “лучшим теперь знатоком истории и старины малорусской”¹⁹.

Так почалася багаторічне співробітництво двох гідних спадкоємців давніх козацьких родів – генерала П. Скоропадського та історика, генеалога, архівіста В.Л. Модзалевського, яке вже достатньо висвітлене в сучасній історіографії²⁰. Тут варто лише додати, що при першому знайомстві з фамільною архівною збіркою Скоропадських у 1909 р. В. Модзалевський оцінив її як “большой й любопытный архив”, який неможливо було в перше відвідання навіть повністю оглянути: “Всего архива я не успел и просмотреть, а лишь понюхал”²¹. До грудня 1917 р., коли із зрозумілих причин (як їм здавалося, тимчасово) Скоропадські припинили роботу над збиранням родинних документів, були переглянуті найбільш інформаційно насичені московські, петербурзькі архіви, Харківський історичний архів, де зберігалися залишки фондів установ Гетьманщини, та велика кількість чернігівських відомчих архівів, зокрема, судових установ. В. Модзалевський відшукував історичні документи в архівах Петербурзького кадетського корпусу, в Чернігівській архівній комісії, у приватних збірках української родової еліти та відомих учених. За цей час був зібраний величезний архівний фонд, який разом з надбаннями предків Павла Скоропадського висвітлював роль цієї родини в українській історії XVIII–XIX ст.

Повертаючись до ролі П.Я. Дорошенка у житті майбутнього гетьмана, слід акцентувати на тих порадах, які давав він Скоропадському щодо можливості підготовки до видання першоджерел, зібраних Модзалевським. Молодий історик спочатку розумів свою роль як археографа-видавця, а не польового чи камерального дослідника. Навесні 1909 р. Скоропадський порадився з П. Дорошенком стосовно доцільності такої роботи та її кінцевого результату: публікації архівних матеріалів, створення історії роду чи хроніки. На жаль, цей дуже важливий лист Скоропадського не зберігся; про нього можна лише скласти уявлення за відповіддю Дорошенка. З неї довідуємося, що нащадок гетьманського роду хотів мати справжню широко доку-

ментовану історію роду (Дорошенко порівнює її з виданнями “Род Шереметьевых” чи “Семейство Разумовских”, здійсненими наприкінці XIX ст.). Очевидно, що Скоропадський мріяв бачити автором цього дослідження свого старшого друга, але той скромно відмовився: “Напрасно Вы думаете, что я смогу это сделать. Откуда это видно? Ведь я никогда себя не пробовал на этом поприще. Другое дело, что я смогу быть полезным тому, кто за это взялся бы; но это уже область скорее собственного моего вкуса”²². Скоріш за все, Скоропадський не наважився довірити нікому іншому дослідження історії своєї родини, тому Модзалевський обмежився лише збиранням архівних документів.

Павло Скоропадський любив і поважав не лише історичні документи, які свідчили про життя його славетних предків. Сучасні йому власні родові документи також заслуговували, на його думку, пильної уваги, адже вони могли стати основою для написання історії майбутніми дослідниками. Тому вже з молодих літ він намагався поповнювати фамільний фонд також особистими документами. Слід зауважити, що чудово задокументованими були не лише службова кар’єра, господарсько-майнові відносини, добродійна та меценатська діяльність. Не меншу увагу Павло Петрович надавав родинному листуванню, у тому числі телеграмам, щоденниковим записам. У фонді є такі документи діда, батька, матері, брата, дітей головного збирача архіву.

Окремої уваги заслуговують щоденники самого Павла Скоропадського. Він щиро і віддано кохав свою дружину, Олександру Петрівну (з роду Дурново) і дуже страждав від кожної довгої розлуки з нею. Перший такий випадок стався у 1904 р., коли блискучий ротмістр-кавалергард залишив у Санкт-Петербурзі кохану дружину, чотирьох дітей, у тому числі немовля Данила, плекаючи надії на швидку придворну кар’єру, в мундирі козачого осавула відправився на Далекий Схід, у діючу армію, що протистояла японцям. Розставання морально виснажувало його, і це простежується за листами до О.П. Скоропадської. Сперше для того, щоб не забути розповісти дружині все те, що неможливо було довірити звичайній пошті, а згодом вже відчуваючи свою причетність до історичних подій і намагаючись залишити власні враження для майбутнього, П. Скоропадський почав вести щоденник. У квітні 1905 р. він повідомив дружину: “...несмотря на то, что стараюсь письма мои отправлять с верными людьми, я невольно многое боюсь описывать из страха, как бы случайно все мое писание не попало бы не по назначению... Ввиду этого, стараясь по мере возможности быть с тобою вполне правдивым, я, с другой стороны, буду вести дневник с целью многое из того, что представляется неудобным посылать

письменно, заносить для памяти в записную книжку. Во всяком случае, будь уверена, что то, что я тебе буду писать, будет всегда верно и сходиться с дневником²³. Адже осавул читинських козаків, ординарець намісника царя на Далекому Сході, ад'ютант командувача Східного загону (фактично – окремої армії), а потім – головнокомандувача усіма військами накопичив багато спостережень, які неможливо було довірити польовій пошті.

Проте у фонді Скоропадських у ЦДІАК такі щоденники відсутні. Наявна лише одна записна книжка останнього періоду війни (серпень – вересень 1905 р.), коли ад'ютант Головному здійснював інспекційну поїздку на корейській фронт, куди планувалося перенести бойові дії. І хоча, головним чином, у записках фіксується стан польових шляхів, місця можливих переправ та пересування військ, там можна знайти і цікаві, влучні спостереження, оцінки окремих військовиків, представників цивільної адміністрації²⁴. Скоріш за все, це не був той щоденник, про який писав Скоропадський дружині, а лише пам'ятна книжка службових нотаток, які згодом треба було довести до відома керівництва.

Таким чином, маємо констатувати цілковиту відсутність дуже цікавого щоденника учасника російсько-японської війни від перших її невдалих операцій до ганебного мирного договору, і в той же час – його гіпотетичне існування.

Аналогічна історія відбулася і зі щоденниками П. Скоропадського періоду Першої світової війни. З листів до дружини можна дізнатися, що такі щоденники велися ним принаймні з 1915 р. і досить регулярно пересилалися до Петрограда. Молодий генерал просив кохану дружину уважно їх читати, щоб мати уявлення про справжню атмосферу війни, а головне – переписувати, адже писав їх олівцем, у похідних умовах і навіть зізнавався: “...боюсь сам не разберу потом, такой почерк, но для меня необходимо”²⁵.

Очевидно, необхідність вести щоденний запис подій та думок поступово назріла в нього протягом серпня 1914 – початку 1915 р., оскільки передача першого зошита датується 9 березня 1915 р. Скоропадський писав, що це – новина для дружини. Характерно і його прохання поставитися до цих записів уважно, підтверджувати отримання щоденника так само, як і грошових переказів²⁶.

Як можна з'ясувати з листів, кожен зошит щоденника П. Скоропадського охоплював приблизно місяць-два його фронтового життя. Таким чином, з березня 1915 р. документально зафіксовано передачу принаймні 13 таких зошитів, а за нашими підрахунками, їх має бути 20–25. У спогадах він підкреслював: “Я вел свой дневник с начала 1915 года по ноябрь

1917 года. Затем вихрь событий так меня затормозил, а главное, частая невозможность иметь при себе в силу того или иного условия записную книжку, в которой я мог бы правдиво описывать события, боясь, чтобы все записанное мною не попало в руки людей, которым не надо было бы знать, как я смотрю на тот или другой вопрос, все это заставило меня прекратить мои записки уже с ноября прошлого (1917-го.– Г.П.) года”²⁷.

На жаль, жоден з цих зошитів не перебуває на зберіганні у родинному фонді Скоропадських у ЦДІАК. Це питання варте спеціального дослідження. Навряд чи можна припуститися думки, що документи такої історичної ваги були знищені самим Павлом Петровичем або його дружиною – вона дбайливо зберегла усю кореспонденцію генерала: і родинний епістолярій, і службове листування. Залишається припустити, що під час 40-річної одісеї фамільного фонду Скоропадських спочатку по невідомих сховищах, а з 1926 р. по російських архівах, коли документи родини були розділені принаймні на дві великі частини, а об’єдналися лише у Києві у 70-х роках²⁸, ці щоденники були навмисно вилучені і зберігаються в іншому, ще не встановленому місці. У нас ще жевріє надія відкрити десь у Санкт-Петербурзі чи Москві ці дуже цінні історичні джерела.

У листах з фронту Павло Скоропадський просив дружину зберегти його особисті документи. Так само регулярно він переправляв до Петрограда і діловодний архів тих тимчасових частин, якими йому доручали командувати на війні.

Перша така посилка надійшла у грудні 1914 р. Генерал писав дружині, що його унтер-офіцер разом з листами передасть “часть архива дивизии, пожалуйста, последнее сбереги аккуратно, т.к. в будущем это даст мне возможность всегда восстановить истину, если будут какие-нибудь нарекания на нашу деятельность”²⁹. У цих словах віддзеркалилися думки майбутнього гетьмана про значення архівних документів як найголовнішого джерела історичної правди і, разом з тим, суто утилітарні потреби бойового командира. Адже восени 1914 р. його призначили командувачем окремого збірною кавалерійського загону: спочатку це була I-а бригада I-ї гвардійської кавалерійської дивізії у складі Лейб-гвардії кінного та Кавалергардського полків: у вересні до них додали Кримський кінний та 4-й Сибірський козачий полк і переформували загін на дивізію. Скоропадський сповіщав дружину, жартуючи над своїм призначенням: “В ту же ночь я сформировал дивизию: назначил Долгорукова вр. командующим 1-ой бригадой, Миклашевского командиром полка (Граббе уехал из полка), Валя – вр. командующим конным полком, полк. Дробязгина – командующим 2-ой бригадой и т.д. Начальником штаба назначил себе Врангеля. И вот теперь

я очень важен, у меня несколько ординарцев, Розен исполняет обязанности интенданта. Комичная дивизия, все исполняют обязанности не по чину, но действуют ничего, хотя местность и условия очень тяжелые”³⁰. Невздовзі цю збірну дивізію розформували, а залишили 1-у гвардійську бригаду і об’єднали з Сумським полком.

У жовтні відбулося чергове переформування: зі складу загону вилучили Лейб-гвардії кінний полк, але додали два лейб-гвардійських кирасирських полки з двома артилерійськими батареями та кулеметами. Наступного місяця Скоропадському також підпорядкували Забайкальську козацьку бригаду, наказали сформувати штаб Гвардійської кирасирської дивізії. В ході важких боїв у північній Польщі наприкінці 1914 р. цей загін переформували ще неодноразово, приєднуючи до нього також і піхотні частини.

Такі постійні пертурбації не могли не відбитися на стані діловодства бригади та дивізії Скоропадського. Цим документам просто загрожувала небезпека бути втраченими, і генерал прийняв дуже мудре рішення – залучити їх до свого фамільного архіву, адже саме він як командувач військових частин і був головним фондоутворювачем.

Протягом 1915–1916 рр. він ще неодноразово переправляв архів своєї військової частини до Петрограда, кожен раз підкреслюючи: “посилаю тебе военные бумаги, ты их приобщи в порядке к остальным”; “пожалуйста, отделай казенные военные бумаги от моих личных и переписку разбери, все складывай отдельно”³¹. На важливості збереження та розбору військового архіву П. Скоропадський неодноразово наголошував: “Для меня это чрезвычайно важно, чтобы она (казенная переписка.– Г.П.) сохранилась у меня. Это все документы”; “впоследствии все это мне понадобится для справок”³².

Невздовзі така довідка виявилася дуже потрібною. Водій Скоропадського у період 1914–1915 рр. Сурков виявився, на відміну від свого попередника, хоробрим вояком, був представлений до солдатського Георгіївського хреста, але чомусь не отримував належних грошових виплат. Тому генерал просив дружину: “В архиве бумаг, которые я тебе присылал, есть дела кирасирской дивизии, там вероятно в одном из приказов по кирасирской дивизии указано, когда, за что (його нагородили.– Г.П.) и какой номер его креста. Пусть Сергей Васильевич (Пешехонов, управитель маєтків Скоропадських.– Г.П.) выяснит в автомобильной роте и у Суркова, где он получает жалование, у нас его аттестата нет, тогда пришлите мне точную копию с приказа, и я здесь сделаю распоряжение о том, чтобы мой штаб написал куда следует для выдачи Суркову следуемых ему за крест денег”³³. Така турбота про підлеглих була притаманна П. Скоропадському

завжди, але цього разу вона спиралася на надійне архівне підґрунтя у вигляді дбайливо збережених ним документів про військову діяльність. Проте це – лише зайве підтвердження архівних захоплень нащадка старовинного роду.

Характерно, що він зміг прищепити любов до архівних документів і своїй дружині. З 1914 р., коли генерал перебував на фронті, вона особисто займалася фамільним архівом: вела листування з В. Модзалевським, отримувала від нього копії архівних документів, упорядковувала військовий архів, листування, щоденники чоловіка, що надходили з фронту, переписувала їх і взагалі організовувала зберігання. Вона була буквально захоплена цією роботою (“увлеклась опять нашим архивом, который перевезла к себе”³⁴) і дуже цінувала документальне зібрання. Після березневих подій у Петрограді, коли помешканню і самому життю Скоропадських загрожувала реальна небезпека від розбурханого охлосу, Олександра Петрівна остаточно розібрала всі родинні папери і зробила кілька схованок для них, оскільки вважала цей архів та твори мистецтва, що належали родині, найціннішою частиною своєї власності, адже їх втрату неможливо було відновити³⁵.

Постійна турбота П. Скоропадського про збереження історичних документів, усвідомлення їх значення з точки зору майбутнього проявлялися і в інший спосіб. Так, є опосередковані відомості про те, що архів очолюваного ним 34-го армійського (згодом 1-го українського) корпусу знаходився у зразковому стані. Саме на цих документах мали створюватися ті збірники, що їх запланували радянські архівні установи на початку 30-х років: “Революційний рух в армії від лютого до жовтня на Україні”, “Рух серед війська 1917 року”, “Центральна Рада та німецько-австрійська інтервенція”³⁶. Хоча ці документальні збірники і не побачили світ, про це переконливо свідчать добірки архівних документів, що готувалися для них і попередньо друкувалися на сторінках журналів “Літопис революції” та “Архів Радянської України”³⁷.

Після державного перевороту 29 квітня 1918 р., коли П. Скоропадський взяв на себе важку відповідальність за подальшу долю України, він приділив увагу й архівному будівництву, намагаючись закласти основи Державного архіву і провести архівну реформу. При Державній канцелярії гетьмана також був заснований Науковий архів, завідувач якого сотник М.К. Пільденгаген-Виговський мав вести Державний хронограф та збирати всі власноручно написані документи глави держави³⁸. Гетьман мріяв залишити нащадкам всі документи свого правління, щоб вони могли знати об’єктивну правду про нього, проте зміни політичних режимів у Києві, що

відбувалися протягом двох років після падіння Української Держави, не сприяли збереженню архівів доби Скоропадського. Те, що ми маємо нині – лише залишки державних архівів того часу, а власний архів гетьмана взагалі відсутній. Немає документів власного штабу гетьмана, державної канцелярії, генерального писаря тощо.

Звинувачення, що лунали протягом 20–30-х років – ніби П. Скоропадський вивіз з собою великі грошові суми і всі власні архіви, або ж свідомо знищив їх – не підтвержені доказами.

Автори цих безпідставних пліток не враховують ані тієї дійсної поваги до архівів, яку мав гетьман, ані реальних обставин залишення ним влади.

Він ніколи не підняв би руку на документи історичної ваги, адже збирав їх усе свідоме життя. А залишив свій палац гетьман ввечері 14 грудня 1918 р. один, пішки, оскільки жодного з штабних автомобілів не знайшлося поблизу. Про перевезення архівів не було й мови. Більш того, не залишився у нього навіть останній державний документ – акт про зречення, відправлений до штабу командуючого кн. В.П. Долгорукова.

Це, зокрема, підтверджує на початку своїх “Спогадів” й сам П. Скоропадський. Розповідаючи про власну роботу над мемуарами, до яких він, звичайно, обов’язково залучив би документи при їх наявності, гетьман пише: “Жаль, конечно, что у меня нет под рукой необходимых документальных справок, но заинтересовавшийся моими записками будет всегда в состоянии найти все для него необходимое в архивах”³⁹.

На жаль, не справдилася надія гетьмана щодо збереженості державних архівів, залишених ним у спадок демократичному режимові. Адже після його зречення переможна Директорія створила Верховну слідчу комісію – надзвичайний орган, що мав довести злочинність гетьманського режиму. Головою комісії було призначено М. Ковенка, колишнього інженера Арсеналу, керівника робітничого полку Вільного козацтва у 1917 р. Йому не вперше було переслідувати українських діячів – саме він на початку 1918 р. провів арешт кількох лівих членів Центральної Ради, в тому числі Є. Нероновича.

Вже 28 грудня 1918 р. Верховна слідча комісія розіслала по міністерствах листи з повідомленням своєї адреси і пропозицію направити туди “всі справи, папери та документи, які мають в собі вказівки на службові злочини міністрів, їх товаришів і причетних до них осіб за час гетьманського керування...”⁴⁰. Якщо вже йшлося про вилучення окремих справ та документів з поточних відомчих архівів, очевидно, що фонди установ, безпосередньо пов’язаних з щоденною роботою гетьмана, потрапили до рук комісії негайно. Але не залишилося ані архіву слідчої комісії, ані

слідів того, де після недовгої та невдалої діяльності комісії опинилися зібрані нею матеріали.

Опосередкованим свідченням існування архівних матеріалів ще на початку 1919 р. є стаття у київській газеті “Боротьба” про особливий (контррозвідувальний) відділ власного штабу гетьмана. Там, зокрема, вказувалося: “Коли радянське військо зайняло Київ, архів “Особливого відділу” й державної варти цілковито попали в руки радянських властей”⁴¹. Але з цього часу слід гетьманського архіву губиться. Якщо документи державної вартісності все ж потрапили до українських архівосховищ, то про долю архіву власного штабу гетьмана немає навіть і згадки. Невідомо, де він зник, але очевидно, що не П. Скоропадський винний в його нищенні або ж вивезенні.

Наведені вище факти переконливо свідчать, що той фамільний фонд Скоропадських, який нині перебуває на зберіганні у ЦДІАК, у більшій своїй частині зібраний Павлом Скоропадським наприкінці XIX – на початку XX ст. Він вважав архівно-збирацьку діяльність одним з головних завдань свого життя, залучив до цього своїх друзів – істориків П. Дорошенка та В. Модзалевського, які зробили для нього більшу частину копій з історичних документів, що складають переважну частину архівного фонду Скоропадських.

Ті копії, що не встигли потрапити до фамільної збірки в останній період співпраці з В. Модзалевським, знаходяться у фонді вченого в Інституті рукопису НБУВ⁴². Увагу на них звернув ще 1993 р. київський дослідник С. Шурляков, який присвятив окрему статтю археографічній діяльності В. Модзалевського⁴³. Їх детальний аналіз та зіставлення з документами архіву Скоропадських – завдання подальшого дослідження.

Разом з тим доводиться констатувати, що особисті документи самого Павла Скоропадського “відчули” на собі політичні катаклізми XX ст. Зникли його щоденники, що містили дуже важливий історичний матеріал – свідчення учасника двох воєн, значно постраждали архіви доби гетьманату 1918 р., практично не віднайдені особисті документи гетьмана. Все це покладає на дослідників життя Павла Скоропадського відповідальні завдання щодо їх пошуку, ймовірної реконструкції останньої частини фамільного фонду цієї видатної родини.

¹ Архив Сулимовский/ Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей XVII – XVIII веков.– К., 1884; Акты фамилии Полуботок с 1669 по 1734 гг.– Чернигов, 1889; Любецкий архив гр. Милорадовича.– К., 1898; Стороженки : Фамильный архив.– К., 1902–1912.– Т. 1–8.

² *Гатцук С.А.* Архив Борщовых. Опыт использования фамильных бумаг.– Чернигов, 1917; *Клепацький П.* Невідомий український мемуар з часів Шведчини // Україна.– К., 1929.– Трав.–черв. (34).– С. 3–6; *Гатцук С.А.*.. Голос капіталу з України першої половини XIX ст./ Там само.– Грудень (38).– С. 73–82; *Клепацький П.* Господарство Диканського маєтку Кочубеїв у I пол. XIX ст. // Юбілейний збірник на пошану Д.І. Багалія.– К., 1927.– С. 967–989 та ін.

³ *Заруба В.М.* Охочекомонний полковник Ілля Новицький та його архів // Рукописна та книжкова спадщина України.– К., 1993.– Вип. 1.– С. 21–39; *Заруба В.М.* Забутий полковник та його архів // Студії з історії України.– К., 1995.– С. 57–72.

⁴ *Прицак О.* Рід Скоропадських (історико-генеалогічна студія) // За велич націй.– Л., 1938.– С. 150–168.

⁵ *Яковенко Н.М.* Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.– К., 1997.– С. 288.

⁶ *Гуржій О.* Гетьман Іван Скоропадський.– К., 1998.– С. 10–11.

⁷ Цент. держ. іст. арх. України, м.Київ, ф. 1219, оп. 2, спр. 976, арк. 84–84 зв.– (Далі – ЦДІАК).

⁸ Див.: *Романовський В.* До історії архіва “Малоросійської колегії” // Україна.– К., 1926. – Кн. 5(19).– С. 3–6; *Його ж.* До історії архівних фондів старої гетьманщини // Арх. справа.– Х., 1927.– № 2/3.– С. 55–65; а також неопубліковану статтю П. Федоренка про документи Генеральної Малоросійської архіви у Чернігові – Центр. держ. арх. вищих органів влади України, ф. 14, оп.1, спр. 1003, арк. 67–75.– (Далі – ЦДАВО).

⁹ ЦДІАК, ф.1219, оп. 2, спр. 976, арк. 66–81, 88–90.

¹⁰ Там само, арк. 1–50 та ін.

¹¹ Там само, спр. 166, арк. 51–51 зв.

¹² Див.: Там само, арк. 36 зв; *Лукомский Д.К., Модзалевский В.Л.* Малоросійський гербовник.– Спб, 1914.– С. 167–168.

¹³ *Скоропадский П.* Мое детство на Украине // Скоропадський П.П. Спогади.– К. ; Філадельфія, 1995.– С. 387.

¹⁴ ЦДІАК, ф. 1219, оп. 2, спр. 163 а, арк. 157.

¹⁵ Там само, спр. 163 б, арк. 83.

¹⁶ Там само, арк. 14 зв.

¹⁷ Там само, спр. 327, арк. 3.

¹⁸ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле.– Л., 1923.–Ч. 2.– С. 84.

¹⁹ ЦДІАК, ф.1219, оп. 2, спр. 327, арк. 81–82 зв.

²⁰ Див.: *Коваленко О.* Павло Скоропадський та Вадим Модзалевський // Останній гетьман. Ювілейний зб. пам'яті Павла Скоропадського.– К., 1993.– С. 257–260; *Папакін Г.* Павло Скоропадський та архівна справа в Українській Державі 1918 р.: до постановки проблеми // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи : Наук. доп. Всеукр. конф. (19–20 листоп. 1996 р.).– К., 1997.– С. 119; *Папакін Г.* Павло Скоропадський як діяч архівної справи (до правомірності формулювання питання) // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921) : Зб. наук. пр.– К., 1998.– С. 171–173.

-
- ²¹ ЦДІАК, ф. 856, оп. 2, спр. 1, арк. 19 зв.
- ²² Там само, ф. 1219, оп. 2, спр. 328, арк. 5–5 зв.
- ²³ Там само, спр. 692, арк. 65.
- ²⁴ Там само, оп. 1, спр. 496.
- ²⁵ Там само, оп. 2, спр. 695, арк. 32 зв.
- ²⁶ Там само, спр. 696, арк. 8 зв.
- ²⁷ *Скоропадський П.П.* Спогади. – К. ; Філадельфія, 1995.– С. 56.
- ²⁸ Див. детальніше: *Папакін Г.* Доля архівної спадщини Скоропадських у сховищах України // *Останній гетьман.*– С. 199.
- ²⁹ ЦДІАК, ф. 1219, оп. 2, спр. 694, арк. 112.
- ³⁰ Там само, арк. 72–72 зв.
- ³¹ Там само, спр. 695, арк. 28 зв., 32 зв.
- ³² Там само, арк. 4–4 зв., 6.
- ³³ Там само, спр. 696, арк. 17–17 зв.
- ³⁴ Там само, спр. 468, арк. 18 зв.
- ³⁵ Там само, арк. 2 зв.–3.
- ³⁶ Див.: *Едиційна археографія в Україні у ХІХ–ХХ ст.: Плани, проекти, проспекти видань.*– К., 1993.– С. 123–124.
- ³⁷ Див.: *Похилевич Д.* Армія на Україні від Лютого до Жовтня // *Арх. Радянської України.*– Х., 1933.– № 7/8.– С. 9–85.
- ³⁸ *Держ. вістн.*–1918.– 18 трав. (№ 2); ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 82, арк.1.
- ³⁹ *Скоропадський П.П.* Спогади.– С. 47.
- ⁴⁰ ЦДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 42, арк. 55а.
- ⁴¹ *Боротьба.*– К., 1919.– 24 квіт.
- ⁴² Ін-т рукопису НБУВ, ф. II, № 17605–17608; 17781–17783.
- ⁴³ *Шурляков С.* Археографічна діяльність В.Л. Модзалевського // *Матеріали ювіл. конф., присвяченої 150-річчю Київ. археогр. комісії (Київ, Седнів, 18–21 жовт. 1993 р.).*– К., 1997.– С. 354–365.